

Klímová, Petra

Adamův obraz v anglických encyklopedických pracích raného novověku

Pro-Fil. 2013, vol. 14, iss. 2, pp. [25]-43

ISSN 1212-9097

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/pf14-2-580>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139102>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Adamův obraz v anglických encyklopedických pracích raného novověku¹

Petra Klímová, Katedra filosofie FF ZČU

Abstrakt: Obsah této studie se zaměřuje na mýtus o prvotním hříchu a jeho dopadu na encyklopedické práce v raném novověku. Jejím hlavním cílem je zde zodpovězení otázky do jaké míry byly encyklopedie tímto příběhem ovlivněny a následně popsat konkrétní změny, které byly tímto mýtem zapříčeny. Hlavní pozornost je věnována zejména nejvýznamnějším anglickým encyklopedickým pracím v raném novověku a to *Cyclopaedii* (1728) od Ephraim Chamberse a *Lexiconu Technicum* (1704) od Johna Harrise.

Abstract: The content of this study is focused on the myth of original sin and its impact on the encyclopedic works in the early modern period in the Europe. The main goal here is to answer questions to what extent encyclopedia affected by this story and then describe the changes that caused it. The main attention is devoted to most important English encyclopedic works in early modern times: *Cyclopaedia* (1728) by Ephraim Chambers and *Lexicon Technicum* (1704) by John Harris.

Klíčová slova: raný novověk, encyklopedie, Ephraim Chambers, John Harris

Keywords: the early modern period, encyclopaedias, Ephraim Chambers, John Harris

1. Úvod

V západní kultuře má idea encyklopedie silnou tradici. První pokusy o vytvoření encyklopedie pocházejí už z antiky, ve které také vzniklo slovo *enkyklopaideia*, „tedy výchova, která opisuje celý kruh“ (Burke, 2007, s. 113). Od té doby se s tímto termínem, jehož prvotním významem bylo „symbolizování univerzálního nebo totálního vědění“ (Yeo, 2001, s. 1), pracovalo vlastně v každé následující době, přičemž ne vždy se stejnou intenzitou a ze stejného úhlu pohledu. V průběhu historie tak lze zaznamenat odlišné postoje učenců k tomuto typu prací, i jejich odlišné postavení mezi jinými publikacemi a následně také odlišné přístupy v jejich realizacích. Celkově zajímavé a velmi vlivné stanovisko k encyklopedickým

¹ Studie byla finančně podpořena vnitřním grantovým systémem Západočeské univerzity v Plzni, projekt č. SGS-2013-038.

pracím zastávali v raném novověku. Zejména v první polovině 18. století, které je právem nazýváno obdobím encyklopedií,² získaly encyklopedické práce přední postavení v knižní produkci. Jejich hodnota vzrostla a staly se prestižním, oceňovaným a vyhledávaným produktem lidského vědění ve společnosti. Díky tomu historikové začali vnímat encyklopedie jako knižní reprezentace (zástupce) dobových nálad ve společnosti. Často tak byly ztotožňovány s racionalistickým, antiklerikálním a i revolučním myšlením, které bylo podle nich tak charakteristické pro tuto dobu. Nicméně při popisu všech vlivných myšlenek a podnětů, které lze najít v encyklopediích, nelze opomenout silné náboženské vlivy. Zejména se jedná o náboženské ideje spojené s prvotním hříchem, které byly v oné době velmi silné a hrály významnou roli i u encyklopedií. Informace o Adamovi a Evě, jejich schopnostech a zejména o dopadu jejich selhání se staly v určitém smyslu hybnou silou pro vytvoření encyklopedií i u myslitelů 18. století. Cílem této studie tak bude zaměřit pozornost na nejvýznamnější anglické encyklopedické práce první poloviny 18. století - *Cyclopaedia* (1728) od E. Chamberse a *Lexicon Technicum* (1704) od J. Harrise –, které lze považovat za názorný příklad toho, že tento typ prací byl ovlivněn mýtem o prvotním hříchu.

2. Anglické prostředí

V období mezi 17. stoletím a první polovinou 18. století se kulturní a myšlenkový obraz (nejen) Anglie výrazně změnil. Kritika církve, otřes aristotelsko-scholastické tradice, kritika královské moci a vliv vyšších společenských vrstev, vzpomínky na velké množství útrap z nedávných dob – mor, časté vzpoury, které byly spojeny se strachem z vojáků nebo lapků, nedostatek jídla – a také obavy z budoucnosti byly hlavními faktory, které měly dopad na politické a náboženské dění.³ Významné události, jako například revoluce v letech 1642 až 1648, následná poprava krále či slavná revoluce v roce 1688, byly určitým vyústěním nespokojenosti anglické společnosti, jež vyvolaly ohlas po celé tehdy feudální Evropě. Zásadní úlohu v těchto událostech měl zejména náboženský rámec, který byl silně ukotven v myšlení raného novověku. Například v této době měl silný vliv mileniarismus, který se šířil celou Evropou. V Anglii se značně projevil vliv německého reformního teologa J. H. Alsteda a jeho díla *Encyclopaedia Septem Tomis Distincta* (1630), ve kterém vylíčil obavy z blížícího se brzkého konce (Yeo, 2001, s. 3). Výrazně zde zdomácněla apokalyptická literatura, která s sebou přinesla i eschatologický neklid (Delumeau, 1999, s. 50). Podle J. Delumeau se v této zemi o „budoucích apokalyptických událostech diskutovalo nejvášnivěji“ a bez přihlídnutí k mileniarismu nelze podle něho „správně pochopit anglické prostředí“ (Delumeau, 2010, s. 224). Zároveň nelze v anglickém prostředí opomenout ani silně zakořeněný náboženský mýtus o vyvolenosti anglického národa Bohem pro uskutečnění svých plánů, který podle P. Johnsona stál v pozadí všech vlivných změn v Anglii v této době. Tento mýtus, v němž Angličané nahradili židovský národ anglickým ve spojení s geografickým odloučením Anglie

² V roce 1829 Thomas Curtis ve své práci přirovnal předchozí století k věku encyklopedií, kde vzniklo „šest hlavních encyklopedií“. Curtis 1829, s. ii. V dnešní době toto pojmenování používá např. L. E. Sullivan, R. Yeo. Viz Sullivan 1990, s. 315 a Yeo 2001, s. 1–32.

³ Více viz Delumeau, 1998, s. 7-11., Delumeau, 1999, s. 12-45., Delumeau, 2010, s. 6-15.

od kontinentální Evropy, vyvolával v zemi přehnaný nacionalismus. „Angličané by měli děkovat Bohu, že se nenarodili jako Francouzi, Němci nebo Italové“ (Johnson, 2012, s. 137). Díky tomuto spojení - Božího díla s národním uvědoměním - vzniklo přesvědčení samotných Angličanů o jejich vlastní výjimečnosti, kterým si začali ospravedlňovat všechno své počínání od revolučního tlaku přes vědecké bádání. V tehdejší době však zaujímalá prvořadé místo v Anglii a v celé západní kultuře otázka prvotního hříchu, která byla bezprostředně spojena s jak chiliastickými texty, tak v Anglii s mýtem o vyvolenosti anglického národa (Delumeau, 1999, s. 270). Například F. Bacon hájil myšlenky, že je možné obnovit lidskou dominanci nad přírodou, která umožní dávné štěstí člověka. Je tak nezbytný nový způsob zkoumání, který zruší důsledky prvotního hříchu a navrátí Adamovým potomkům jejich ztracené dědičné právo“(Gaukroger, 2004, s. 78-79).

Jak je patrné z Baconovy víry, náboženské změny a dobová zbožnost se přirozeně promítly do oblasti teoretického poznání. Koncepce univerzálního vědění, návrhy metod k jeho získání a také futuristické vize společnosti byly v této době vždy závislé a silně ovlivněné křesťanskými ideály. Například E. J. Weber poznamenává, „zbožnost a učenost kráčely vždy ruku v ruce a za nimi následovala věda. Nelze se tak divit, že kritérium vědeckého důkazu i zdravého rozumu zůstávaly po dlouhou dobu shodné se závěry Písma svatého“(Weber, 1999, s. 87). Dokladem toho je například tvrzení Ch. Webstera, že období mezi rokem 1626-1660 bylo svědkem spojení puritánského mileniarismu s Baconovou podporou vědění. Zřejmé je to například u N. Malebranche, jenž vnímal karteziánskou metodu jako způsob, který dokáže přemoci omezenost lidských intelektuálních schopností (Harrison, 2002, s. 239). Například ve své koncepci dokonce pomocí prvotního hříchu podepřel i karteziánskou teorii o zvířatech jako strojích (Malebranche, 1963, s. 104). Vědecké představy o světě znamenaly odhalování záhad přírody, jejich snahy byly vždy motivovány náboženstvím. Vývoj v matematických a přírodních vědách lze spojit s náboženskou touhou po poznání, zejména Božích záměrů, neboť matematika spolu s vědeckým pozorováním pomáhala „odhalování kosmických harmonií, skryté podstaty vztahů mezi Stvořitelem a Stvořením, mezi Bohem a člověkem, člověkem a přírodou“ (Weber, 1999, s. 93). Tento vliv se samozřejmě promítl i do tamějších encyklopedických prací, tj. encyklopedií a slovníků. Už od středověku byl tento typ prací považován za vhodný prostředek, jak uchovat a ochránit všechno doposud získané vědění, kterým kdysi disponoval samotný Adam. Díky informační explozi, která byla zapříčiněna jednak rozšířením knihtisku a jednak stále přibývajícimi novými poznatky, které byly nabyty i díky zámožským výpravám, se myšlenka o uchování všeho doposud získaného vědění stala čím dál aktuálnější a díky korelacím s prvotním hříchem začal tento typ prací získávat silné postavení ve společnosti. To se promítlo i do obsahové a formální stránky publikací, které byly zcela odlišné od dřívějších prací. Encyklopedické práce z této doby rozšířily svůj předmět zkoumání o praktické vědy a svou formální podobu uzpůsobily tak, aby vyhovovala i neučným čtenářům a dokonce i ženám, které byly do té doby vnímány jako neschopné porozumění takovým pracím (Green, 1996, s. 159). Například E. Chambers v úvodu své práce *Cyclopaedia* poznamenává, že kniha je určena jak pro učenou společnost, tak i pro laiky (Chambers, 1728, s. i.). Dále T. Blount ve

svém díle *Glossographia* (1656) uvádí, že práce byla určena jak pro učené a méně učené muže, tak dokonce i pro bystré ženy (Blount, 1969, To The Reader). V této době také J. Dunton vydal první encyklopedickou práci *Ladies' dictionary* (1694), která byla výhradně určena jen pro ženy. V této době se slovníky a encyklopedie stávaly otevřenější pro širší skupinu čtenářů. Začaly předkládat poznání, které už nebylo určeno jen pro vyvolené jedince, ale i širokou – neučenou – veřejnost.

3. Prvotní hřích v raném novověku

Klíčovou roli zapříčiňující změny u encyklopedií, slovníků a ve vědách sehrál i, jak bylo výše naznačeno, již zmiňovaný silně zakořeněný mýtus o prvotním hříchu, který se stal „těžištěm západní kultury“ (Delumeau, 1999, s. 270). Již P. Harrison ve svých pracích poznamenával, že západní společnost (kultura) byla vždy fascinována příběhem prvotního hříchu (Harrison, 2009, s. 2). Dokonce byl v jistých dobách popisován jako antropologický mýtus *par excellence*, jeden z nejzákladnějších mýtů či jako centrální mýtus západní kultury.⁴ J. Delumeau říkal, že pro většinu Evropanů až do 18. století „prvotní hřích začal být [...] jakýsi *deus ex machine*, jímž bylo možno jako argumentem s konečnou platností za jakýchkoli okolností vysvětlit jakékoli zlo či nepravosti“ (Delumeau, 1999, s. 279).

Přihlédne-li se k původním pramenům, tak v židovských či křesťanských kanonických textech nelze nalézt explicitní poznámky o rozsahu Adamových intelektuálních schopností, dokonce ani konkrétní záznamy o ztrátě jeho vědění po spáchání prvotního hříchu. Z Genesis se pouze dozvídáme, že lidstvo bylo vytvořeno na základě božího obrazu a že Adam měl moc nad jinými živými tvory. Dále byla důležitá poznámka o pojmenování zvířat, která navozovala představu, že Adam disponoval věděním o jejich esenciální přirozenosti (Genesis 1:26,28, 2:19). Také lze v knize Ezechiel nalézt záznam o prvních obyvatelích Rajské zahrady, kteří byli plni moudrosti a oplývali dokonalou krásou. Všechny tyto zápisy, i když neposkytovaly bohatý popis Adamových a Eviných schopností, sloužily jako základ pro rozvíjení myšlenek o Adamově vlivu na lidstvo. Už patrističtí otcové psali o unikátních intelektuálních schopnostech našeho prvního otce, který (tuto) svou velikost ztratil při prvotním hříchu. To ovšem není vše, v tradičním čtení Genesis středověcí učenci viděli, že před pádem byl Adam králem celého sublunárního světa, měl moc nad celou přírodou a vlastnil dokonalé vědění o přírodě - dokonce se mu přisuzovalo encyklopedické vědění. Prvotní hřích však představoval kritické převrácení přírodního uspořádání a následnou deformaci hlavních vztahů mezi rozumem a vášněmi, tělem a myslí, lidstvem a zvířaty.

Během 17. století byl tento mýtus silně zakořeněný v dobovém myšlení. Díky společenským a kulturním změnám tak získal příběh o Adamovi své významné postavení v mnohých sférách. Například podle Ch. Hilla se „příběh o vyhnání Adama z Rajské zahrady stal v 17. století centrálním ospravedlněním soukromého vlastnictví, sociální nerovnosti a podřízenosti žen“ (Hill, 1986, s. 125). Polemika o prvotním hříchu se tedy stala „těžištěm úvah a otázek, jež si západní civilizace kladla“ (Delumeau, 1999, s. 273). Díky jeho rozličným důsledkům začal uvažovat o dědičném hříchu stále větší počet lidí z různých sfér a

⁴ Více viz Ricoeur, 1967, s. 281; Almond, 1999, s. 1.

oborů, počínaje teology a konče například venkovany. Předmětem rozmluv a polemik se stávaly například problémy okolo rozsahu Adamova vědění, možnosti uchování poznání, fyziologické vlastnosti Adama a Evy, jejich dovednosti apod. Škála témat, která byla s tímto příběhem bezprostředně spojena, byla značně rozsáhlá a prolínala se do všech různých oborů, které tím následně ovlivňovala. Například ve většině dobových encyklopedických prací - *Dictionnaire universel* (1690), *Cyclopaedia* (1728) – lze nalézt přímý odkaz na heslo o hříchu. V *Cyclopaedii* E. Chambers uvádí nejen heslo o hříchu (*sin*), ale dokonce o prvotním hříchu (*original sin*). U tohoto pojmu tak rozlišoval dva druhy hříchu podle rozsahu provinění: prvotní hřích (*original sin*), jenž je v každém z nás a od něhož se nelze odpoutat, a aktuální hřích (*actual sin*), který nemá tak silný dopad jako prvně uvedený (Chambers, 1728, s. 80, 675). Na jedné straně měl prvotní hřích vliv na teoretické polemiky, které se soustřeďovaly na rozsah a dopad Adamova hříchu na celé lidstvo, na druhé se obracel k ne tak závažným hříchům, které páchali obyčejní lidé raného novověku. Tento mýtus měl vliv nejen na vědy, společenské uspořádání, ale i na celou kulturu a dobové myšlení.

Lze v podstatě říci, že mýtus o prvotním hříchu získal v této době silné postavení a stal se dokonce pro mnohé učence poháněcím motorem pro vytvoření nového obrazu vědění. Například J. Webster při svém útoku na anglické univerzity uvedl, že by jejich hlavním posláním mělo být znovuzískání Adamova vědění, které podle něho dokáže umožnit „všeobecné dobro a výhody pro lidstvo, speciálně pro konzervaci a obnovu zdraví“ (Webster, 1654, s. 29, 19). F. Bacon chtěl určit, zda „u lidské mysli může být obnovena její dokonalost [...] či jestli to není možné, aspoň redukovat k lepším podmínkám, než v kterých je dnes“ (Bacon, 1857, s. 7). Bacon zde upozorňoval na chyby v mysli, které byly s lidstvem spjaty od spáchání prvotního hříchu. Tyto podněty lze nalézt i u R. Descarta v jeho programu o založení nových základů vědění, které měly zkoumat základní příčiny našich chyb a určit, jak jim předejít. Na rozdíl od R. Descarta, který se nikde přímo neodkázal k prvotnímu hříchu, jeho přívrženec N. Malebranche upozorňoval na vyhnutí se chybám ve vědách, které vznikaly na základě schopností a vášní našeho prvního otce po spáchání prvotního hříchu. Na těchto myšlenkách byla postavena i londýnská *Royal Society*, mezi jejímiž cíli bylo, jak poznamenává T. Sprat, znovu získat vědění, kterým Adam disponoval (Sprat, 1667, s. 349).

Obdobné motivy lze spatřit i u autorů encyklopedických prací, kteří byli z velké části ovlivněni příběhem o Adamově encyklopedickém vědění. Jejich cílem bylo ve svých pracích přehledně a vyčerpávajícím způsobem popsat vědění, kterým kdysi disponoval Adam. Snažili se uchovat všechno doposud získané vědění a ochránit ho tak před možnou ztrátou, kterou lidstvo už jednou zažilo. Převažovala tak naděje, že pomocí těchto prací bude možné časem opět nabýt Adamovo encyklopedické vědění. Většina autorů však ve své době viděla mnoho překážek, které znemožňovaly naplnění jejich cílů. Jednou z nich byl například nárůst počtu vydaných knih. Mnozí dokonce mluvili o tzv. záplavě knih (Lieshout, 1994, s. 134), která pro ně symbolizovala chaos neuspořádaného vědění. Obávali se, že v takové mase knih se může vědění lehce ztratit a že je velmi obtížné nalézt relevantní informace. V tomto duchu E. Chambers při svém boji proti stále se rozrůstajícímu počtu knih, který pro něho představoval určitý druh ohrožení pro uchování vědění, považoval svoji práci za více užitečnou a

prospěšnou než jakoukoliv jinou „existující knihu“ dané doby a za tu, co dokázala nahradit samotnou knihovnu, která podle jeho slov obsahovala i nekvalitní knihy (Chambers, 1728, s. ii). I J. Harris uvedl, že jeho dva svazky *Lexicon Technicum* lze přirovnat k malé matematické knihovně (Harris, 1723, Introduction). Ze stejného důvodu se oba výše jmenovaní kriticky obraceli k obsahu dřívějších prací, které byly pro ně nedostačující. Silnou kritiku zasluhoval zejména přístup k poznávání a získávání vědění, které bylo založeno na slepém uctívání autorit. E. Chambers tak napadal dřívější práce jako slovník italské akademie *Della Crusca* či slovník od *Académie Française* a dokonce poznamenal, že by bylo užitečnější, kdyby se většina učených mužů zaměstnávala jeho projektem než tím, čím se doposud zabývala (Chambers, 1728, s. ii-iii). Dále J. Harris hned v úvodu své práce *Lexicon Technicum* poznamenal, že cílem je vysvětlit „nejen termíny umění, ale umění samotné“ (Harris, 1704, Preface). Jasně se tak vymezil od dřívější tradice čerpání pouze od autorit. Dokladem toho bylo i to, že pracoval s dobovými pracemi vědců, jako byl sám I. Newton, kterého dokonce požádal o sepsání některých hesel a jehož stať o chemii *De natura acidorum* vydal v pozdějším vydání *Lexicon Technicum* (1723). Nicméně i přes mnohá úskalí, která s sebou přinesla doba, byli autoři stále dychtiví dosáhnout svých cílů. Dokladem toho byl velký počet nejen encyklopedických knih, ale i metodických příruček a spisů, které popisovaly nový způsob vědění. Okolnosti, které autory motivovaly k těmto počínům, byly různorodého charakteru a pro každého měly jinou hodnotu. Cílem následujících stránek bude zaměřit pozornost na tyto dobové okolnosti a pokusit se je popsat.

3.1 Znovuoživení Augustinova učení

Pro významné postavení mýtu v raném novověku bylo klíčovým bodem znovuoživení učení svatého Augustina. Z. Janowski upozorňoval, jak na vliv hipponského biskupa, který považoval za precedentní, tak na samotný epistemologický vývoj (Janowski, 2002, s. 20). J. Dagens považoval 17. století za věk Augustina (Dagens, 1952, s. 32). A J. Delumeau dodal, že od dob renesance až do klasicismu „všude narazíme na svatého Augustina“ (Delumeau, 1999, s. 290). Augustinův vliv byl oživen zejména v racionalistické epistemologii R. Descarta a N. Malebranche. Například A. Arnauld napsal, že díky Descartovi lze objevit v hipponském biskupovi „velkého myslitele a neobyčejného učence, který nás dokáže ohromit svými znalostmi nejen v oblasti teologie, ale i filosofie a humanitních věd“ (Arnauld, 1779, s. 9). Pascal v jednom svém spise podotkl, že o pojmu *cogito* psal Augustinus už o dvanáct set let dříve než Descartes (Clerte -Lhoste-Navarre, 1979, s. 383). Do popředí byla stavěna Augustinova nauka o hříchu, ve kterém díky své neposlušnosti Adam a Eva přišli o své výsady a od té doby se člověk stal „rozpolceným, nejednotným a cizím sám sobě“ (Rondet -Boudes -Martelet, 1969, s. 54). Také experimentální přístup k poznání byl hluboce spjat s Augustinovým učením o mezích lidského vědění od dob prvotního hříchu.

Na druhé straně byl přehodnocen Augustinův postoj ke zvědavosti jako k jednomu z největších smrtelných hříchů – pýše –, jež byla příčinou Adamova pádu. Augustinus ji považoval dokonce za intelektuální neřest, která člověka dostala do současného bídného stavu. Od patristické doby do začátku 17. století byla zvědavost (*curiositas*) zejména díky

Augustinovi vnímána jako jakákoliv poznávací aktivita, avšak jako aktivita zkoumající předměty považované za nepodstatné a nepotřebné. Zvědavost ztělesňovala zbytečný zájem o věci, jejichž znalost člověku nijak neprospívala. „Chorobná zvědavost jest důvodem, že v divadlech se dávají mnohé podivné kusy. Odtud jdou dále, aby totiž odhalili tajemství přírody, jež jsou mimo ně; znáti je vlastně nic neprospívá a přece lidé touží jen po tom, aby je znali“ (Augustin, 2012, s. 357n). Podle Augustina tak byla příčinou vyhnání Adama z Rajske zahrady ona zvědavá, pyšná touha po poznání, které nebyl hoden. Když okusili první lidé ovoce ze stromu poznání, jednalo se právě o bezbožnou *curiositas*. „Kdyby byl Adam od tebe neodpadl, nebylo by se z jeho klína vynořilo to moře hořkosti, totiž lidské pokolení tak nesmírně zvědavé, tak bouřlivě naduté a lehkomyšlně těkavé“ (Augustin, 2012, s. 495). Od poloviny 17. století však nastal razantní obrat a zvědavost byla vnímána jako „nezbytná ingredience pro zvědavou mysl a taky významná schopnost pro provozovatele čistých věd“ (Harrison, 2001, s. 266). Velkou úlohu zde sehrál F. Bacon, který upozornil na, podle něho chybné, dobové přesvědčení, že „zkoumání přírody je nám v některém směru zapovězeno nějakým příkazem“ (Bacon, 1990, s. 50). Pro něho vědění o světě nepředstavovalo něco zakázaného či dokonce něco, co leží za hranicemi lidského vnímání. Podle něho „Bůh uzpůsobil lidskou mysl jako zrcadlo nebo sklo schopné zobrazit univerzální svět“ (Bacon, 1605, s. 265). A dodával, že „počátkem ani příčinou pádu nebylo totiž ono čisté a neposkvřené vědění o přírodě, jemuž vděčil Adam za to, že mohl dávat věcem jména podle jejich vlastností, nýbrž byla to ctižádostivá a panovačná touha po vědění mravním, jež by rozhodovalo o tom, co je dobré a zlé, a vedlo by k tomu, že by člověk odpadl od Boha a dával si sám zákony“ (Bacon, 1990, s. 50). Podařilo se mu tak překonat standardizované pojetí zvědavosti jako zakázaného vědění, a tím neutralizoval negativní důsledky o přírodním vědění. Díky tomu se otevřely zcela nové dveře pro výzkum přírody, které do té doby byly považovány za zakázané (Eamon, 1996, s. 320). Ale nejen to. Jak upozorňuje P. Harrison, změnil se vztah mezi věděním a tím, kdo ho objevoval, zkoumal. Postupně se získané vědění oddělovalo od osobní morálky daného objevitele. Prvním krokem k tomuto odosobnění byl posun od tradičních teologických ctností k občanským či sociálním ctnostem, které byly spojeny se striktně danými principy či sadou nástrojů, postupů. P. Harrison to dokládá na názvech Descartových metodologických prací *Regulae ad directionem ingenii* (1684) a *Discours de la méthode pour bien conduire sa raison, et chercher la vérité dans les sciences* (1637), v nichž je „oprávněnost poznání odvozena od následujícího přesného souboru principů a nikoliv od osobní zbožnosti zkoumatele“ (Harrison, 2001, s. 288-89). Časem se dokonce, jak náboženské, tak občanské ctnosti ztratily a zůstala pouze samotná kritéria pro hodnocení vědění. Zásadní vliv na rozhodující úlohu vědeckého vědění si získala objektivita (Harrison, 2001, s. 289). S tím také souvisí změna postavení termínů, jakými jsou například užitečnost, praktičnost či novost, které byly v opozici k náboženství a morálce. Dokonce ve druhé polovině 17. století se termín zvědavý (*curious, curiosus, curieux*) používal tak často, že P. Burke začal označovat toto období za „věk zvědavosti“ (Burke, 2007, s. 129). Zároveň novátorství a jakékoliv novinky v oblasti poznání ztratily negativní konotaci a pojem novost se stal často užívaným termínem v názvech děl (například dílo F. Bacona *Novum Organum*

Scientiarum (1620), práce *Nuovo dizionario* (1746) od G. Pivatiho, spis J. Keplera *Astronomia nova* (1609), *Almagestum Novum* (1651), jehož autorem je G. B. Riccioli).

3.2 Prvotní hřích jako historická událost

Dále zde hrála významnou úlohu změna ve způsobu čtení Bible. Od 17. století nebyl příběh o prvotním hříchu ani alegorickou pověstí, ani morální legendou, ale stal se historickou událostí, kterou se začalo podrobněji zabývat mnoho učenců. Od té doby byl „příběh o Adamovi a Evě vnímán jako historická událost, která byla zaznamenávána v Bibli a která podávala informace o tom, jak věci byly na začátku“ (Almond, 1999, s. 1). Díky upřednostňování literárního čtení, a tím odmítnutí alegorického přístupu, tedy do té doby jediného způsobu čtení, se obsah Bible začal vnímat jako něco, co zahrnuje jak morální příkaz, tak skutečné historické události. Nyní Bible vypovídala nejen o spirituálním světě, ale i materiálním. „Následky Adamova pádu tak nenáleží jen ve spirituálních podmínkách a vyhlídkách na lidské bytí v budoucnu, ale také v materiálních podmínkách současného světa“ (Harrison, 2002, s. 226). Fyzický svět tak utrpěl stejné ztráty jako Adamovi potomci.

Literární přístup k textům tak přivodil změnu v postoji ke světu: literární obsah se stal klíčovou pasáží pro interpretaci Bible, a tím vznikla motivace přírodních filosofů zodpovědět otázky týkající se ovládnutí přírody (Harrison, 2002, s. 269). Jak uvádí P. Harrison, tento přístup významně ovlivnil vývoj přírodních věd a to dokonce ve dvojím smyslu. Za prvé zmizel symbolický význam přírody a za druhé se soustředila pozornost na znovuoživení lidské dominance nad přírodou (Harrison, 2002, s. 208). Samotné pozorování a shromáždění experimentálních znalostí tak získalo zcela novou podobu: mohlo pomoci k obnově ztraceného Adamova vědění. A to díky tomu, že v 17. století pohled na shromážděné vědění přírodního světa, sloužil dvěma základním účelům: vědění o Bohu, a ovládnutí přírody. Díky tomuto zkoumání přírodních objektů se člověk mohl přiblížit k Bohu a dokonce to mohlo přinést obrat v prokletí nevědomosti, a tak zrušit oddělení od Boha. Na základě toho se přírodní filosofie stala „všelékem pro všechny nemoci, které přišly po Adamově pádu“ (Harrison 2002, s. 231). Například jak uvedli J. Benette a S. Mandelbrote „experimenty a inovace mohou možná obnovit úrodnost země, která byla ztracena díky prvnímu hříchu“ (Bennett-Mandelbrote, 1998, s. 46). Ch. Webster napsal, že „finální odměna za vědecké úsilí může představovat návrat do Rajské zahrady“ (Webster, 1976, s. 326). Dále F. Bacon konstatoval, že „ve stejném čase, kdy lidstvo utrpělo Adamův pád, byl člověk zbaven nevinnosti a dominance nad stvořením. Obě tyto ztráty nicméně mohou dokonce v tomto životě být v nějaké části opraveny: první v náboženství a víře, a druhé uměním a vědami“ (Gaukroger, 2004, s. 74-83). Členové londýnské *Royal Society* dávali přírodní filosofii obdobný význam. Například T. Sprat tvrdil, že společnost umožňuje znovuoživit dominanci nad věcmi (Spat, 1667, s. 62). Nová filosofie tak poskytovala způsoby, jak uchvátit přírodu a snažila se rovněž zajistit to, aby sloužila našim účelům a plánům, které vedou k obnovení lidské moci nad přírodou. Vedle hledání teoretických znalostí, které mohly dopomoci získat ztracenou dominanci nad světem, se tak do popředí dostal i zájem o praktické vědy, které měly za cíl kultivaci země za účelem obnovení její úrodnosti a užitečnosti. Například touha

nalézt Pozemský ráj umožnila rozvoj takových věd jako geografie, přírodopis, stavba lodí apod.

S historickým přístupem přišly i převratné změny v encyklopediích a slovnících. Od poloviny 17. století začaly mizet z těchto prací alegorická vyprávění, znaky, které pocházely z legend, tradic, pověr a také poetické příměry. Neboť svět už nebyl čten analogicky, tj. v přírodě už nebyly hledány znaky, které symbolizovaly vnitřní podstatu, přirozenost fyzických objektů se stala bezvýznamnou ve vysvětlení jejich chování. Pořádek byl uložen v objektech přírody a nikoliv v porozumění jejich esenciálním kvalitám. Jen skrz zkoumání jejich zákonů, kterými byly řízeny, lze poznat věci. Například M. Foucault poukazuje na rozdíl v přístupu U. Aldrovandiho, který ve své práci *Historia serpentum et draconum* (1640) u každého zvířete uváděl popis jeho anatomie, různé způsoby, jak se dá ulovit, alegorické užití a jeho způsob rozmnožování, jeho zvyky a paláce, jaké v legendách vlastnil, jeho potravu a nejlepší způsob, jak ho připravit k jídlu, a v přístupu J. Jonstonova, který naopak ve své práci *Historia naturalis de quadrupedibus* (1657) rozdělil kapitolu o koních na jméno, anatomické části, osídlení, věk, plození, hlas, pohyby, sympatie a antipatie, využití, užití v lékařství (Foucault, 2007, s. 104). Z pojmů a hesel tak zmizela postupně sémantika, která se stala pro následující období neúčinnou součástí. Od této doby už nebylo cílem nashromáždit velkou sbírku dokumentů a znaků, ale autor se stal tím, „kdo věnuje pečlivý pohled věcem samým a kdo převypráví poznatky, které nashromáždil prostřednictvím přímých, neutralizovaných a věrných slov“ (Foucault, 2007, s. 105). Pozornost se tak obrátila na svět, který encyklopedie a slovníky popisovaly. Větší pozornosti se dostalo mechanickým uměním a praktickému vědění. Například v Chambersově práci *Cyclopaedia* se u hesla *animals* lze setkat s jejich anatomickým popisem, klasifikací a také s krátkou poznámkou, že zvířata se často vyskytují v heraldice, ve které zastávaly úlohu posla či pomocníka. V heraldice byly interpretovány v nejlepším smyslu a to s důrazem na jejich ušlechtilost a všeobecnou kvalitu. E. Chambers zde zmiňuje příklad s liškou, která reprezentovala vychytralost a mazanost. I když E. Chambers této oblasti nevěnoval příliš velkou pozornost, tak samotnému pojmu *bajka* věnoval pět sloupců, v nichž byla věnována pozornost jejímu strukturálnímu popisu, jejímu rozdělení a jejím charakteristickým rysům (Chambers, 1728, 511-514). J. Harris se o heslech *bajka*, heraldika v dřívějším smyslu vůbec nezmiňoval. Obdobný osud lze vidět i u obrazového materiálu těchto prací. Vizuální obrázky se stávaly oblíbenou a čím dál častější přílohou textu, která měla dokreslit textovou složku díla. Postupem času se upustilo od obrázků z legend, alegorií a pohádek a začaly se objevovat naturalistické obrázky, které se zaměřovaly na detailní popis zobrazovaného objektu a které tak měly přiblížit viditelný svět (Ashworth, 1995, s. 24).

3.3 Změna v pojetí času

S předchozím tématem úzce souvisela změna v pojetí času. Díky novému pohledu na Bibli už Bible nepředstavovala pouze minulost, ale také i budoucnost a to takovou, ve které lidstvo mohlo získat dokonalé vědění o přírodě, a tak ovládnout svět. Čas se stal legitimní objektivní podmínkou poznání. F. Bacon dokonce mluvil o tzv. *veritas filia temporis*, neboli pravda je

dcerou času (Lancaster, 2012, s. 246-267). Podle něho moudrost od Řeků lze považovat pouze za jakési „dětství vědy“ (Bacon, 1990, s. 42). Pravdivé poznání, tak přichází až po určité době jako jakýsi výsledek dějinného poznávacího úsilí. V této době tak panovala představa, že lidstvo bude disponovat dokonalým poznáním až v budoucnu. Tento obrat v pojetí budoucnosti šel ruku v ruce s vytvářením encyklopedií. Autoři těchto prací byli přesvědčeni, že až s uplynutím času bude možné shromáždit všechno vědění. Zde je vidět velký posun od dřívější víry v konečné a dokonalé vědění, neboť v této době autoři považovali dobové poznatky pouze za prozatímní a ne zcela úplné. V mnohých encyklopedických pracích se lze tak setkat s poznámkami, že dílo není dokončené, ale spíše otevřené pro další nově nabyté vědění. Například J. Harris ve svém úvodu napsal, že jeho práce je méně dokonalá (Harris, 1723, Introduction) a E. Chambers, že jeho práce není úplná (Chambers, 1728, s. i). I díky tomuto postoji mnozí uzpůsobili svou metodu pro uspořádání poznatků. Asi nejvíce patrné to bylo u E. Chamberse, který viděl v abecedním způsobu uspořádání poznatků vhodnou metodu, jak v budoucnu snadno začlenit nové poznatky do stávajícího systému (Chambers, 1728, s. i–ii).

Encyklopedické práce začaly díky tomu představovat v raném novověku v mnohých očích schránku, skladiště vědění či dokonce tzv. Noemovu archu, která uchrání všechno dobové vědění před ztrátou. Obdobný vliv lze najít i u muzeí či soukromých sbírek. Všechny tyto aktivity byly vnímány jako obnovení Noemovy archy. Všeobecně metafora o Noemově arše byla v raném novověku velmi populární a inspirovala mnohé autory ke shromažďování a následnému třídění různých objektů, od zvířat až k neobvyklým věcem či sakrálním předmětům. Tento počín byl vnímán jako krok směrem k znovuoživení pravdivého vědění. J. Bennett a S. Mandelbrote poznamenali, že na základě této metafory, se z těchto autorů stávali tzv. *doboví Noemové*, jejichž práce předkládaly vědění (Mandelbrote - Bennett, 1998, s. 8). Například již jednou zmiňovaný U. Aldrovandi, který vytvořil nejznámější muzeum přírodopisu v 16. století, byl ve své době považován za tzv. *druhého Noaha* (Mandelbrote, Bennett, 1998, s. 82). Dále nejznámější muzeum své doby tzv. Ashmoleonovo muzeum bylo známo jako *Tradescant's Ark* (Daston - Park, 2001, s. 128). Dokonce od konce 16. století do 18. století byly realizovány encyklopedické zahrady, které symbolizovaly tzv. živoucí seznam léků. (Daston - Park, 2001, s. 128). Například i C. Linné se ve frontispisu své knihy *Systema naturae* (1760) znázornil jako současný Adam dávající jména zvířatům a píšící knihu *Systema* (Körner, 1996, s. 157). Zájem o zvířata, rostliny a zvláštní objekty byl znám už z dřívější doby, ve zkoumané době byly alegorické, emblematické komentáře na ústupu a objekty se začaly znázorňovat „vedle sebe, se svým viditelným povrchem, přiřazené k sobě podle společných rysů [...]“ (Foucault, 2007, s. 105).

3.4 Kritika poznávacích schopností

Dále měla silný vliv kritika lidských poznávacích schopností. Například R. Burton ve své práci *Anatomie melancholie* (1621) považoval prvotní hřích za důsledek, díky němuž se stal člověk „zázrak přírody“, ubohou bytostí, kterou zdolávají nemoci, strach, smrt a neštěstí. „Hybnou příčinou všech nehod v člověku, ztráty a poničení Božího obrazu, příčinou smrti a

nemocí a všech časných i věčných trestů byl hřích našeho prarodiče Adama, jenž zlákan ďáblovým ponoukáním pojedl zakázaného ovoce. Jeho neposlušnost, pýcha, ctižádostivost, nemírnost, nevíra, zvědavost: z toho povstal prvotní hřích a všeobecné zkažení lidstva; všechny špatné sklony i současná překračování zákonů, jež jsou příčinou našich nejrůznějších běd, které na nás dopadají následkem hříchu, prýští právě odtud jako z pramene” (Burton, 2006, s. 171). Dále J. B. Bossuet podotýkal, že to co je v člověku „velikého a důstojného jsou stopy jeho prvotního stavu“, avšak díky své zvrácené vůli si přivodil pád své osoby (Bossuet, 1863, s. 85). Každý člověk byl obdařen přirozeným světlem rozumu, který byl příznakem podobnosti člověka Bohu, ale ten byl teď zakalen tresty, které lidstvo spáchalo od prvotního hříchu. Díky prvotnímu hříchu člověk přišel o své dokonalé schopnosti. Zbyly mu pouze nedokonalé smysly a rozum. Smysly byly vnímány v negativním smyslu, neboť podléhaly omylům, předsudkům a chybám. Například F. Bacon podotýkal, že „vina smyslů je dvojí: buď nám selžou, anebo nás podvedou“ (Bacon, 1990, s. 58).

P. Harrison upozorňoval, že omezenost lidských poznávacích schopností se nejvíce promítla do dobové reflexe „o nedokonalostech věd, o populárních chybách a následného vědomého vzrůstu pesimismu“ (Harrison, 1998, s. 66). V této době se objevovaly stále naléhavější ohlasy po zrevidování vědy a její očištění od chyb. Jak říkal F. Bacon, „je marné očekávat velký pokrok věd od toho, uvádí-li se nové do starého a roubuje-li se na ně. Vědy je nutno obnovovat od samých základů. Nechceme-li se neustále točit v kruhu a dosahovat pokroku jen skrovného, ba takřka zanedbatelného“ (Bacon, 1990, s. 85). V tomto kontextu se novověcí myslitelé snažili objevit metodu, která by rozumu poskytla spolehlivé vědění – například Baconova nauka o idolech, Descartova metoda o přijímání pouze jasného a zřetelného, o kterém nelze pochybovat. Tato metoda měla vždy dva cíle: první očistit lidskou mysl od klamů, předsudků a druhý poskytnout člověku čisté a pravdivé poznání. Tento rys se objevil u encyklopedických děl, kde se autoři snažili velmi zevrubně popsat a vysvětlit použitou metodu. Například J. Harris tomuto tématu věnoval pět stran a E. Chambers objasňoval svojí metodiku v úvodu své práce na třiceti stranách. Oba dva se zprvu zabývali nedokonalostmi lidského poznávání, kritikou předchozích prací a jejich použitých metod a až poté nabídli svoji metodiku, u které vyzvedli její klady a důvody pro její použití.

Během svého metodického popisu byla velká pozornost věnována zejména lidské paměti, která pro mnohé myslitele nepředstavovala vhodný prostředek pro uchování vědění. Jak uváděl E. Chambers, paměť je ovlivněna mnoha vlivy - prostředím, fyziologií člověka - , které na ni působí a které ji dokážou silně ovlivnit (Chambers, 1728, s. 529). Například lidské tělo se stalo od prvotního hříchu „slabým, ohavným, nechráněním proti všem nemocem a hříchům” (Wilkins, 1690, s. 79). Zejména lidská smrtelnost představovala zásadní problém, neboť předčasná smrt mohla zpomalit pokrok ve vědění. R. Hooke v tomto smyslu ukazoval, že paměť člověka není dokonalá. „Mnoho věcí se z paměti ztratí, i když si tyto věci zaslouží být uchovány v paměti. Někdy jsou dokonce uchovány špatně či lehkovážně” (Hooke, 1665, Preface). Paměť tak začala symbolizovat nedokonalý, nestálý a nevyzpytatelný prostředek pro uchování vědění. Bylo potřeba nalézt vhodný způsob, jak uchovat vědění v jeho pravé nezkrasované podobě, poněvadž jen prostřednictvím správného vědění lze získat onu ztracenou

moc nad přírodou. V této době se tak začal klást větší důraz na uchování poznatků v písemné podobě. F. Bacon ve svém raném spisu *The Advancement of Learning* (1605) zmiňoval o možnosti uchovat vědění v písemné podobě (Bacon, 1605, s. 397).

Dále encyklopedické práce velmi často upozorňovaly na převrácený vztah mezi rozumem a vášněmi. Byly ovlivněny myšlenkou, že díky Adamovu prohřešku byl jeho rozum nejen zkalen, ale od té doby byl i člověk více ovládán a řízen vášněmi. Například E. Chambers v hesle *vášeň* poznamenává, že se vedly v jeho době silné diskuze o vášních jako o trestu za prvotní hřích či jako o součásti přírody (Chambers, 1927, s. 759). „Vášně tak představovaly systematické překroucení rozumu, které následně vedlo k ožebračení lidského vědění a tím rozmnožení chyb” (Harrison, 1998, s. 67). P. Harrison uvedl, že v této době byly vášně vnímány ve dvojím smyslu: v prvním jako mentální termín, který prosazoval chyby v rozhodnutích, ve druhém jako fyzický termín, který představoval spletité pohyby zvířecího ducha v lidském těle (Harrison, 2009, s. 159). Oba tyto typy vášní byly vnímány silně v negativním smyslu jako něco nízkého, neuspořádaného, chaotického a primárně zvířecího. Z toho důvodů se v politické sféře často objevoval i příměr běžných, prostých lidí ke zvířatům jako skupině, která má sklon k rebelii proti správným pravidlům. E. Chambers ve své práci uvedl, že samotné lidstvo lze chápat jako jeden z druhů zvířat (Chambers, 1728, s. 100). Cílem mnohých učenců bylo eliminovat vliv vášní, tj. zneutralizovat jejich vliv, a zároveň očistit rozum od předsudků. Chtěli se tak zbavit vlivu vášní, které dokážou klamat mysl na základě znaků, které však neodpovídají svým příčinám. Jak tvrdí P. Harrison, kontrola vášní se stala v této době znakem pro dosažení kontroly nad přírodním světem” (Harrison, 1998, s. 49).

Dobové myšlenky o nedokonalosti lidských schopností a následný důraz na jejich zpřesnění měly vliv i na tehdejší roli přístrojů. Od 17. století se začalo vášnivě diskutovat o nástrojích, které by mohly navrátit člověku kvalitu smyslů, jakou měl Adam v Rájské zahradě. Mezi prvními byl F. Bacon, který povznesl uměle vytvořené nástroje a poukázal na jejich funkci pro lepší pochopení světa (Bacon, 1990, s. 49). Po jeho smrti se tímto tématem začali zevrubně zabývat i členové londýnské *Royal Society*, kteří stejně jako F. Bacon podporovali využití nástrojů. Například J. Glanvill tvrdil, že původní smysly, které dříve vlastnil Adam, mnohonásobně přesahovaly smysly, kterými byla obdařena jeho generace. „Adam nepotřeboval brýle. Bystrost jeho zraku [...] byla tak přesná, že mu poskytla shlédnout mnohem více [...] než Galileova trubka” (Glanvill, 1661, s. 5-6). Podle něho tak „potřebujeme pomoc různých nástrojů, které posílí, zpřesní naše operace“ (Glanvill, 1661, s. 5). J. Glanvill konkrétně uvedl pět nástrojů, které mohou kompenzovat Adamovy dřívější schopnosti – dalekohled, mikroskop, teploměr, barometr a kompresor (Glanvill, 1676, s. 23). Dále například R. Hooke v podobném smyslu tvrdil, že přidáním těchto uměle vytvořených nástrojů a metod může dojít v určitém smyslu k opravení činností, které jsou vytvářeny smysly, pamětí a rozumem (Hooke, 1665, Preface). R. Hooke a jiní členové společnosti tak věřili, že díky těmto uměle vytvořeným nástrojům je možné přemoci deformace, které otupily lidské zkoumání od Adamova pádu.

Také v encyklopedických pracích se zájem o přístroje zintenzivnil. J. Harris se ve své

práci *Lexicon Technicum* věnoval přístrojům velmi podrobně. Text doplňoval podrobným náčrtkem nástrojů a v některých případech i nákresů k jejich sestavení. Avšak E. Chambers se svojí prací nestál nijak opodál. Přístrojům věnoval ve své práci mnoho prostoru. Například heslo *barometr* bylo vysvětleno v sedmi sloupcích a *mikroskop* v pěti sloupcích. Heslo *dalekohled* mělo více jak sedm sloupců a zároveň ho E. Chambers považoval za jeden z „nejušlechtlejších a nejužitečnějších“ nástrojů (Chambers, 1728, s. 186). A stejně jako J. Harris přikládal k textu obrazové zobrazení těchto nástrojů, u nichž nechyběl detailní popis částí. Dále lze zájem o přístroje vidět v jeho frontispisu, na kterém vyobrazoval mnoho osob vykonávající nespočet praktických činností (například měření, konstruování, počítání, pozorování a experimentování), při nichž používali různorodé nástroje. Na rozdíl od původní předlohy Raffaellova obrazu *Škola athénská*, ze které autor frontispisu J. Sturt čerpal, se zde už neobjevovali rozprávějící osoby, které pouze četli či mezi sebou rozmlouvali, ale osoby vykonávající nějakou praktickou činnost. Jak J. Harris, tak i E. Chambers vnímali přístroje jako nezbytný prostředek pro poznávání přírody. Člověk poznává přírodu přístroji, na nichž se zobrazují změny, které jsou vyvolány právě samotnou přírodou. Oba dva se shodovali v tom, že přístroj se na rozdíl od našich smyslů, které jsou subjektivní a proměnlivé, vnitřně nemění, je stálý. Vědec díky jejich použití dokázal přírodu exaktně zachytit. Tím jsou opuštěny renesanční úvahy o silách a kvalitách a soudobí badatelé se již snaží přírodní děje měřit a shromažďovat získaný rozsáhlý materiál.

Nicméně u používání přístrojů a celkově u zkoumání přírody sehrálo významnou roli nejen překonání renesančních úvah, nastolení nového úhlu pohledu na přírodní filosofii a odvrácení pohledu od autorit k přírodnímu světu, ale i samotný pojem příroda a podmínky, pod kterými byla pozorována. Neobyčejný krok v této oblasti učinil F. Bacon, když začal tvrdit, že přírodní historik se může zabývat až třemi stránkami přírody: pozorovat přírodu v jejím přirozeném průběhu, přírodu omylnou a proměnlivou a přírodu upravenou (Bacon, 1815, s. 292-295). První oblast zkoumání měla zkoumat běžné, obvyklé jevy v přírodě. Druhá kategorie byla věnována zázrakům a neobyčejným jevům přírody, tj. „ve stručnosti všechno, co je v přírodě nové, vzácné, nevídané a neobvyklé“ (Bacon, 1620, s. 169). Naopak třetí kategorie byla věnována lidským produktům a také tomu, co nazval experimentální historií, v které byla příroda odkloněna od jejího normálního průběhu díky experimentům. Na základě Baconova schématu se rozsah přírodní historie rozšířil a začal obsahovat i věci, které byly nepřirozené a které nepatřily do té doby k předmětu zkoumání. Učinil se tak posun od Aristotelova schématu, který byl zaměřen pouze na přírodu v jejím normálním stavu, k prozkoumání neobvyklých objektů přírody, které začaly být vnímány nikoliv jako něco zvláštního mimo přírodu, ale jako produkt jednotné přírody. Podle F. Bacona výzkum těchto výjimečných objektů pomůže více objasnit a porozumět pravidelným jevům a zároveň může inspirovat lidskou tvořivost. Radil tak svým kolegům, že kompilace „musí být tvořena všemi neobvyklými jevy a úžasnými produkty přírody; v krátkosti, každá věc, která je nová, vzácná a neobvyklá v přírodě má být zkoumána“ (Bacon, 1620, s. 29). F. Bacon tak obrátil svou pozornost na rozdíl od tradice na vnitřní tajemství přírody, které do té doby bylo považováno za okultní kvality, které zkoumá magie. Díky Baconovu obratu londýnská *Royal Society*

zaměřila svou pozornost na tyto neobvyklé, neobyčejné jevy a začala je horlivě zkoumat (Eamon, 1996, s. 299). V tomto duchu G. W. Leibniz hlásal, aby v akademii věd byly „vystaveny na obdiv všechny druhy optických zázraků: [...] neobvyklá a vzácná zvířata”(Leibniz, 1605, s. 585-594). V této době tak podle L. J. Dastona „zázraky hrály krátkou, ale klíčovou roli, která vytvořila novou kategorii vědeckého zkoumání: skutečnost oddělila od vyprávění, zkresení a usuzování (Daston - Park , 2001, s. 220).

Díky změně pohledu na tajemství přírody se objevily nové cíle vědy. Dalo by se říci, že nové motto vědy bylo „dostat se až na dno věci”, tj. zkoumat přírodu do hloubky a prozkoumat nepatrný pohyb jejích částí (Eamon, 1996, s. 355). Trefně to vystihl Pavel Floss ve své knize *Proměny vědění* (1987), když napsal, že Bacon vybízel učence, aby „přírodu mučili experimenty“ (Floss, 1987, s. 258). Na rozdíl od dřívějšího scholastického přístupu, kde okultní kvality byly principiálně skryty naším smyslem, byl mechanický přístup nové vědy teoreticky viditelný. Pomocí některých nástrojů, vymožeností bylo možné vidět to, co bylo doposud lidskému oku skryto, a tím bránilo lidstvu získat vědění, kterým disponoval Adam v Rajské zahradě.

4. Závěr

F. Yatesová upozornila, že by dějiny vědy měly být čteny i pozpátku, tj. nikoliv vzestupně jak je obvyklé, ale „s přihlédnutím k souvislostem, které předcházely” (Yates, 1967, s. 270). Tento způsob zkoumání se stal metodou celé studie, jejímž cílem bylo poukázat na blízký vztah mezi mýtem o prvotním hříchu a raně novověkými encyklopedickými díly. Osvětlit, jaké místo zaujímal v tehdejší mentalitě prvotní hřích, tak znamená přispět k lepšímu poznání kolektivního postoje k encyklopedickým pracím. Při tomto zkoumání lze totiž zjistit, že mýtus o prvotním hříchu měl určitý vliv na mnoho charakteristických rysů novověkých encyklopedických děl, které byly doposud přičítány výhradně jiným příčinám. Zejména to ovlivnilo celkový pohled na tento typ prací. Autor už nepovažoval svoji práci za nejdokonalejší dílo na světě, tak jak to bylo obvyklé v dřívější době, ale pouze za nejlepší práci, kterou mohl v daný okamžik vytvořit. Sami autoři si byli při psaní vědomi, že v budoucnu bude jejich dílo překonáno, neboť teprve s další generací se přiblížíme k Adamovu vědění. Jejich práce spíše sloužily jako dobrý základ pro další generaci, na něž se měly postupně přidávat, lepit další znalosti. Avšak i přes tento z dnešního pohledu pesimistický postoj týkající se hodnoty svých děl považovali autoři za čest a dokonce za svou povinnost napsat práci encyklopedického charakteru. Panovalo totiž přesvědčení, že takový typ prací je nezbytnou součástí každé doby, neboť podává vyčerpávající shrnutí všeho relevantního, nově nabytého vědění, které bude dále sloužit budoucím generacím a které zároveň ukáže, jak úspěšné ve své době byly. Z tohoto důvodu chtěl každý národ a zejména panovník mít svou vlastní encyklopedickou práci, která by ukázala na jejich kulturní rozmach v dané době. Proto také i přes velkou finanční nákladnost prací vzniklo v této době tolik encyklopedických děl a v některých státech vůbec první národní knihy tohoto typu. Zároveň ale, a to především, měly uchovat vědění před možnou ztrátou, které se obávali díky velkému množství knih na trhu. Měly se tak stát určitou schránkou či pouzdrem pro všechno nově nabyté, relevantní vědění.

Tuto ideu zastával i D. Diderot, jenž v roce 1745 začal realizovat „ve jménu budoucnosti a nesmrtelného bytí“ (Diderot, 1990, s. 43) svůj projekt *Encyclopédie*. V *Prospektu* vybízel k tomu, aby se *Encyclopédie* stala „svatostánkem, kde budou lidské znalosti v bezpečí před zlými časy a násilnými převraty“ (Diderot, 1990, s. 39).

V raně novověkých encyklopedických pracích se projevovala už zcela jiná mentalita než v dřívějších pracích tohoto typu. Už se v nich neobjevovaly renesanční motivy, které viděly obnovení lidské moci nad přírodou v obnovení prastarých nauk (*prisca sapientia*), ale obnovení Adamovi moci spatřovaly v budoucích generacích. Každá encyklopedická práce tak začala představovat jen jeden, ale za to významný článek v celém věděni. Časem se dokonce prosazovala čím dál více kolektivní spolupráce u jednotlivých děl, jak to bylo například vidět už u J. Harrise, který oslovil I. Newtona. Encyklopedické práce v raném novověku symbolizovaly projekt, díky němuž bylo možné získat dokonalé věděni, „na jehož konci se člověk znovu stane tím, čím byl původně: moudrým svrchovaným vládcem přírody, který žije v míru a blahobytu“ (Špelda, 2009, s. 71).

Literatura

Almond P. C. (1999) *Adam and Eve in Seventeenth-Century Thought*. 1. vyd. Cambridge: University Press.

Arnauld, A. (1779) *Œuvres complètes*. 1. vyd. Paris-Lausanne: Sigismond D'Arnay.

Ashworth, W. B. (1995) Emblematic natural history of the Renaissance. In Jardine, N. (eds) *Cultures of Natural History*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 17 – 37.

Augustinus, A. (2012) *Vyznání*. 6. vyd. Praha: Kalich.

Bacon, F. (1605) *The Advancement of Learning*. Devey, J. (ed.). New York: P.F. Collier and Son, 1901.

Bacon, F. (1620) *Novum Organum*. Devey, J. (ed.) New York: P. F. Collier, 1902.

Bacon, F. (1857-74) *The Great Instauration*. In Spedding, J. - Ellias, R. - Heath, D. (eds.) *The Works of Francis Bacon vol. IV*. London: Longman.

Bacon, F. (1990) *Nové organon*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda.

Baxter, R. (1675) *Two Disputations of Original Sin...* 1. vyd. London: R. Gibbs.

Bible svatá: Písmo svaté Starého a Nového zákona. (1994) Praha: Česká biblická společnost (Podle posledního vyd. kralického z roku 1613)

Blount, T. (1969) *Glossographia: or a Dictionary, Interpreting all such Hard Words ... now used in our refined English Tongue*. Menston: Scolar Press. (poprvé vydáno v roce 1656, London: H. Moseley and G. Sawbridge)

Bossuet, J. B. (1863) Sermon sur la profession de Mme de la Vallière in *Oeuvres complètes*. Rennes: Kněží se Saint-Dizier.

Burke, P. (2007) *Společnost a vědění: od Gutenberga k Diderotovi*. 1. vyd. Praha: Karolinum.

Burton, R. (2006) *Anatomie melancholie*. 1. vyd. Praha: Prostor.

Chambers, E. (1728) *Cyclopaedia: or, An Universal Dictionary of Arts and Sciences*. 1. vyd. London: J. a J. Knapton, J. Darby, D. Midwinter.

Charles Webster, Ch. (1976) *The Great Instauration: Science, Medicine and Reform, 1626-1660*. 1. vyd. New York: Holmes & Meier Publishers.

Clerte B. – Lhoste- Navarre, M. (1979) *L'Esprit de géométrie et De l'art de persuader - Textes et commentaires*. 1. vyd. Paris: Editions Pédagogie moderne.

Collison, R. (1966) *Encyclopaedias: their History throughout the Ages*. 1. vyd. New York: Hafner.

Curtis, T. (1829) *The London Encyclopaedia*. 1. vyd. London: T. Tegg.

Dagens, J. (1952) *Bérulle et les origines de la restauration catholique*. 1. vyd. Paris: Desclée de Brouwer.

Dagens, J. (1952) *Bérulle et les origines de la restauration catholique*. Paris: Desclée de Brouwer.

Daston L. J. – Park K. (2001) *Wonders and the Order of Nature, 1150-1750*. 1. vyd. New York: Zone Books.

Delumeau, J. (1998) *Hřích a strach : pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator.

Delumeau, J. (1999) *Strach na Západě ve 14.-18. století. II*. 1. vyd. Praha: Argo.

Delumeau, J. (2003) *Dějiny ráje; Zahrada rozkoše*. 1. vyd. Praha: Argo.

- Delumeau, J. (2010) *Tisíc let štěstí*. 1. vyd. Praha: Argo.
- Diderot, D. (1990) *Výbor z díla*. 1. vyd. Praha: Svoboda.
- Eamon, W. (1996) *Science and the Secrets of Nature: Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture*. 3. vyd. Princeton: Princeton University Press.
- Floss, P. (1987) *Proměny vědění*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta.
- Foucault, M. (2007) *Slova a věci*. 1. vyd. Brno: Computer Press.
- Gaukroger, S. (2004) *Francis Bacon and The Transformation of Early Modern Philosophy*. 2. vyd. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glanvill, J. (1661) *The Vanity of Dogmatizing, or Confidence in Opinions*. London (Repr. Hildesheim: Olms, 1970).
- Glanvill, J. (1676) Modern Improvements of Useful Knowledge. In Glanvill, J. *Essays on Several Important Subjects in Philosophy and Religion*. London: John Baker a Henry Mortlock.
- Green, J. (1996) *Chasing the Sun: Dictionary-makers and the Dictionaries they Made*. London: Jonathan Cape.
- Harris, J. (1723) *Lexicon Technicum, Or, An Universal English Dictionary of Arts and Sciences*. London: D. Browne, J. Walthoe.
- Harrison, P. (1998) Reading the Passions: The Fall, the Passions, and Dominion over Nature. In Gaukroger, S. (ed.) *Soft Underbelly of Reason: The Passions in the Seventeenth Century*. London, United Kingdom: Routledge, s. 49-78.
- Harrison, P. (2001) *The Bible, Protestantism, and the Rise of Natural Science*. 3. vyd. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harrison, P. (2002) Original Sin and the Problem of Knowledge in Early Modern Europe. *Journal of the History of Ideas* 63 (2), s. 239-65.
- Harrison, P. (2009) *The Fall of Man and the Foundations of Science*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press.

Harrison, Peter (2001) Curiosity, Forbidden Knowledge, and the Reformation of Natural Philosophy in Early-Modern England. *Isis* 92 (2), s. 265-90.

Hill, Ch. (1986) Sin and Society. In Hill, Ch. *The Collected Essays of Christopher Hill*. Amherst: University of Massachusetts Press, s. 117-40.

Hill, Ch. (1986) *The Collected Essays of Christopher Hill*. 1. vyd. Amherst: University of Massachusetts Press.

Hooke, R. (1665) *Micrographia*. 1. vyd. London: J. Martyn a J. Allestry.

Janowski, Z. (2002) *Cartesian Theodicy: Descartes' Quest for Certitude*. 1. vyd. Dordrecht: Kluwer.

Johnson, P. (2012) *Dějiny anglického národa*. 2. vyd. Voznice: Leda.

Körner, K (1996) Carl Linnaeus in his time and place. In Jardine, N. – Secord, J. A. – Spary, E. C. (eds.) *Cultures of Natural History*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 145 – 162.

Lancaster, J. A. T. (2012) Natural Histories of Religion: A (Baconian) “Science”? *Perspectives on Science*. 20 (2), s. 246-267.

Leibniz, G. W. (1675) An Odd Thought Concerning a New Sort of Exhibition (or Rather, An Academy of Sciences). In Wiener P. P. (ed.) (1951) *Leibniz: Selections*. New York: Charles Scribner's Sons, s. 585-94.

Lieshout, H. H. M. (1994) Dictionnaires et diffusion de savoir. In Bots, H. – Waquet, F. (eds.) *Commercium Litterarium*. 1. vyd. Amsterdam: APA-Holland University Press.

Malebranche, N. (1871) *Oeuvres de Malebranche: Recherche de la vérité II*. Paris: Charpentier,

Mandelbrote, S. - Bennett, J. (1998) *The Garden, The Ark, The Tower, The Temple: Biblical Metaphors of Knowledge in Early Modern Europe*. Oxford: Museum of the History of Science in association with the Bodleian Library.

Ricoeur, P. (1967) *The Symbolism Of Evil*. 1. vyd. Boston: Harper & Row.

Rondet, H. – Boudes, E. – Martelet, G. (1969) *Paché originel e peché d'Adam*. Paris: E'ditions du Cerf.

Špelda, D. (2009) *Renesanční a novověká filosofie*. 1. vyd. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Sprat, T. (1667) *History of the Royal Society of London*. 1. vyd. London: Kessinger Publishing.

Sullivan, L. E. (1990) Circumscribing Knowledge: Encyclopedias in Historical Perspective. *The Journal of Religion* 70 (3), s. 315–339.

Weber, E. J. (1999) *Apokalypsy: prorockví, kultury a chiliastické představy v průběhu staletí*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny.

Webster, J. (1654) *Academiarum Examen*. 1. vyd. London: Giles Calvert.

Wilkins, J. (1690) *A discourse concerning the gift of prayer*. London: J. Lawrence and A. Churchil.

Yates, F. A. (1968) The Hermetic Tradition in Renaissance Science. In Singleton, Ch. S. (eds.) *Art, Science, and History in the Renaissance*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Yeo, R. (2001) *Encyclopaedic Visions: Scientific Dictionaries and Enlightenment Culture*. 1. vyd. New York: Cambridge University Press.